

КОГНИТИВНИ ПРИСТУП
КЊИЖЕВНОСТИ

(Terence Cave. *Live Artefacts: Literature in a Cognitive Environment*. Oxford: Oxford University Press, 2022, 228 pp.)

Институт за књижевност
и уметност, Београд

Делом књижевна теорија, а делом историја еволуције, студија *Живи артефакти. Књижевности у когнитивном окружењу* (2022) Теренса Кејва истражује однос књижевности и људске спознаје, тврдећи да су књижевна дела артефакти обликовани доживљајним животом људи, у коме и сами активно учествују. Кејв посеже за когнитивном антропологијом и археологијом не би ли књижевност повезао с окружењем, али не с окружењем у (сада већ традиционалном) смислу друштвеног, политичког, идеолошког или најшире симболичког контекста, већ с окружењем говорећег, пишућег, читајућег или стварајућег тела, те читавог екосистема у коме оно настаје и обитава. Циљ ове књиге, изникле на теоријским темељима Кејвових претходних дела, *Размишљање с књижевношћу* (*Thinking with Literature*, 2016) и *Читање с ону страну кода* (*Reading Beyond the Code*, 2018) јесте повезивање теорије књижевности с наукама о људској перцепцији, вођено идејом да је књижевност могуће, и потребно, разумети као динамичну, отеловљену делатност која активира широк спектар људских физиолошких, психолошких и афективних способности. Промишљајући језик као оруђе које је (слично човековим рукама) настало биолошком еволуцијом, Кејв у когнитивним моћима књижевности види наставак те еволуције, а у књижевним делима форму аутопоезиса (*autopoiesis*), својствену живим бићима. Тако се *Живи артефакти* залажу за превредновање дихотомије природа/култура, инсистирајући на тези да нам људски облици изражавања, са свом својом пластичношћу, издржљивошћу и пролиферацијом, откривају у којој мери, у ствари, припадамо свеопштем екосистему, и да оно што називамо културом није супротност природи, доказ људске супериорности или отуђености, већ њен континуитет, односно континуитет живота у целини.

У чворишту Кејвоје аргументације налази се неколико битних појмова. Најпре, уместо о књижевним делима, он говори о „књижевним исказима“ (*literary utterances*) и „имагинативним исказима“ (*imaginative utterances*), како би опсег традиционално схваћене књижевности проширио на све облике изражавања (вербално, графичко, гестикулативно). Књижевни искази, кроз различите видове артикулације и композиције, ангажују врло широк спектар

човекових способности, као што су сензомоторичке, интероцептивне, афективне, имагинативне, рационалне и рефлексивне.

Епонимни појам „артефакта“ Кејв уобличава кроз дијалог с антрополозима (првенствено с Тимом Инголдом, а затим и с Керин Барбер) и археолозима (Ламбросом Малафурисом). Артефакт је предмет који конструише субјект, односно субјекти, било кроз рефлексивну активност (као код многих људских артефаката), било кроз задовољавање материјалних потреба. Код других живих бића, пак, задовољавање тих потреба може бити дуготрајан процес, условљен контингентним чиниоцима животног окружења: способност за изградњу гнезда, на пример, код птица се развијала милионима година. Овакав начин дефинисања артефакта избегава оштре разлике између делатности људи и других животиња и отвара пут ка ширем разумевању шта он јесте, или би могао бити.

Конечно, „аутопоезис“ (*autopoiesis*) је појам који Кејв преузима из еволуционе биологије, и он означава својства и функције живота какав је настао пре више од три милијарде година: скуп хемијских процеса који се самореплицирају, самоопскрбљују, штите и тиме не само што опстају, него се и умножавају, те, конечно, и развијају. Живот је од самог почетка сложен пакет, смештен унутар делимично порозне мембране, способан за гутање хранљивих материја и влаге. Од најраније фазе, овакви сићушни једноћелијски системи били су способни за независно кретање и развили су рудиментарну перцептивну опрему с одређеним степеном контроле (избегавање токсичног окружења, кретање ка повољним срединама, на пример, ка светлости и одговарајућим температурним градијентима). Савремени сложени аутономни когнитивни системи могу се пратити уназад до овог прото-когнитивног заметка и могуће је да су наши маштовити искази и други подвизи његов знатно каснији изданак.

Кејв књижевне исказе посматра кроз призму ова три кључна појма. Анализирајући, поред осталог, дела Алис Освалд, Теда Хјуза, Чајне Мјевила, Пруста, Идит Вортон, Едварда Лира, Раблеа, Абу Тамама, Лукијана и Шекспира, он у књижевним исказима проналази аутопоетске моћи саморепродуковања, самоодржавања и самозаштите путем селективне порозности – способности које сведоче о њиховом статусу *живих артефаката*. Ови аутори одабрани су, према Кејвовим речима, на основу личног читалачког искуства и могли би се заменити и другим, док је избор истраживања из когнитивних наука, на која се ослањао, условљен искључиво потребама аргументације и не претендује на свеобухватност и систематичност.

Књига је подељена на Увод, девет поглавља, „Накнадне мисли“ и „Појмовник“. Иако је најбоље читати их сукцесивно, поглавља

нису распоређена хронолошки или линеарно, већ представљају низ аутономних есеја, органски везаних за главни аргумент. Бавећи се, редом, питањима артефактне природе књижевних исказа, њиховом способношћу лингвистичке колокације и екфразе, затим њиховом темпоралношћу (путем ехоичности и симултаности), те когнитивном дисонанцом, поглавља у коначници дефинишу књижевне исказе као живе организме означене аутопоетским способностима, одговарајући на питање како и зашто књижевност треба посматрати као живи артефакт. Одељак „Накнадне мисли“ чини дванаест цртица неједнаке дужине, насталих у периоду од завршетка рукописа до његовог објављивања, у којима Кејв продубљује изнете аргументе или се критички осврће на њихове поједине аспекте. Аутор готово све преузете појмове прилагођава, односно тумачи из перспективе сопствене теоријске поставке, те је „Појмовник“ од изузетне користи читаоцима неупућеним у когнитивне приступе и знатно олакшава пробијање кроз теоријски сложеније делове студије. Кејв експлицитно тврди да његова амбиција није да проучавање књижевности обогати увидима из когнитивних наука, већ да је когнитивне науке потребно обогатити разумевањем књижевности (која је плод људских когнитивних способности) као њиховог интегралног дела.

Кејвова когнитивна перспектива ипак значајно утиче на његово разумевање књижевности, схваћене као активан учесник у људским когнитивним процесима. Управо то наглашавање активне улоге књижевности когнитивни приступ разликује од већине традиционалнијих приступа који, рецимо, књижевност разумеју као збир статичних текстова које треба анализирати у погледу тема, структура и историјског контекста; или приступа који се фокусирају на апстрактне и симболичке аспекте језика, на тематске елементе без разматрања њихових когнитивних импликација; или, пак, приступа који наглашавају тумачење значења, ауторске намере, као и естетске и формалне квалитете књижевних дела. Уместо искључиве усредсређености на текст, Кејв се окреће књижевним исказима као аутопоетским, самоодрживим ентитетима, који се прилагођавају окружењу и с њим ступају у сложену интеракцију, што последично води другачијем сагледавању питања шта књижевност заиста јесте: књижевна дела посматрају се као артефакти који обликују и побољшавају когнитивне процесе, а не само као производи људске мисли. Књижевност је утемељена како на друштвеним тако и на *шелесним* искуствима, што је чини динамичном активношћу која зависи од *физичког* контекста. Књижевна дела намећу паузе и тренутке размишљања, ангажовања памћења и предиктивне обраде. Књижевна дела (књижевни искази) функционишу као жива бића која се могу прилагођавати, еволуирати и комуницирати са својим окружењем. Књижевност је прожета системима памћења, помажући у очувању постојећих и предвиђању будућих сценарија.

Улога маште у књижевности повећава адаптивну функцију когниције, кључну за решавање проблема и креативно размишљање. Једном речју, Кејова когнитивна перспектива трансформише књижевност у живог, интерактивног учесника у окружењу, који битно утиче на људски ум и његов шири еколошки контекст, док је истовремено управо тим контекстом обликован.

Улазећи у дијалог с когнитивним наукама, студија *Живи артефакти* Теренса Кејва проучавање књижевности брани од утилитарних и редуktivних дефиниција, те нуди један нов, занимљив и надасве освежавајућ интердисциплинарни поглед на књижевну делатност као интерактивног учесника у ширем еколошком контексту.